

ղըս, եւ զկնիսն՝ ձայնարկու կանայք • (Բ, կ) • — Բայց զկնիսն յորժամ ի գործ ինչ հասանիցեմք • (Բ, ծ) :

Տող 63-69 • — Այդ տողերը ոչ այլ ինչ են, բայց համառօտագիծ ակնարկութիւն յաջորդ Դ—է գլուխներուն մէջ բրած տեսութեանց, յորս իրօք նախ Դ գլխոյն մէջ կը մերժէ արտաքին պատմաց աւանդածները, որ դաշական կեանքեր կ'ընծայէին Ազգովրդսի եւ նորա յաջորդաց • — յետոյ Ե — Է գլխոց մէջ կ'ընդունի անոնցմէ քանի մը նըշանաւոր անձինքը («զարս յայտնիս») իբրեւ համաձայնող Ս. Գրոց պատմութեան, ինչպիսի են Վսիսութրոս, Կրոնոս, Զրուան, Տրտան, Յարեթոստէ, եւն. եւն., ապով անոնց վրայ ինչ ինչ պատմական տեղեկութիւններ, Անոնցմէ հասեւ հուսկ ուրեմն կ'անցնի իւր ազգային (Մարիբառեան) պատմութեան Ը գլխովն • — Իսկ այս պարբերութեանս մէջ՝ յիշեմք գրչագրաց երկու վրիպագրութիւնները • նախ ի տողն 66՝ «զարս յայտնիս» բառերէն առաջ եւ մը աւելցուած է վրիպակաւ, որ անոնց նախընթաց «բայց եթէ զկնիսն» բառերուն հետ ունեցած անմիջական կապը կը քակաւ : Երկրորդ, որ շատ աւելի նշանական է, ի տողն 68 «ի հեթանոսականն» բառը կը գործածեն, որ բոլորովին անիմաստ է եւ անտեղի, եւ յայտնի խանգարումն է «ի հայրենականացն» բառին • զի իրօք Ը գլխէն կը սկսի բուն ազգային պատմութեան մէջ մտնել, նախ անոր ազգութիւն վրայ տեղեկութիւն մը տալով մանրամասն : Բաղդ. վերեւ 58 տողն եւ Գ գրքին զայս խորագիրը • — «Աւարտաբանութիւն մերոց հայրենեաց» :

ՍՈՒՔԻԱՍ Վ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

Ի Ի Ր Ի Յ Վ Ե Ս Ե Լ Ո Վ Ս Կ Ի

Գ.

Վեսելովսկու գրական գլխաւոր ասպարէզը սակայն կազմում է քննադատական բաժինը : Այդ ճիւղի մէջ, քանասիրական շնորհալի ձիրքերով, յոյց է տալիս եւ գիտնականի եւ հրապարակաւոյի եւ բուն քննադատ-մատենախօս պատմաբանի արժանաւայել ուղղութիւններ, որոնց մէջ նրա ուշադրութիւնը աւելի յափշտակուած գրաւում են, արծարծող գաղափարի մասին մոռանալով, գլխաւորապէս գրութիւն գեղարուեստական, բեկտորիստիկական կողմի յատկութիւնները : Բացի ռեւիւից, տիրապետելով Ֆրանսիական եւ գերմանական, լաւ հասկանալով ու կարգաւորով անգլիերէն, իտալերէն, հայերէն, չեխերէն եւ այլ լեզուներով գրուածքները, Վեսելովսկին ունի գրադատական տաղանդաւոր բազմակողմանի ուսումնասիրութիւններ, որոնցից կազմում են նշանա-

ւորները՝ Դոդէի, Զօլայի, Շպիլհագէնի վէպերի եւ Անդրէ Շենիէի, Զ. Լէօպարդու, Հ. Հայնէի եւ այլ մի քանի բանաստեղծների բնագծերի մասին եղած յօդուածները, Ունի եւ գիտական ամենալուրջ ուշադրու-
թեան արժանի պատմա-քննական հետազոտութիւններ, ինչպէս «Ֆ. Վել-
լոն», «Ժ. Ռասին», «Կնեամօնին», «Ռոդենրախ» եւ ուրիշ շատերը՝
վերցրած զանազան թեմաներից ու պատմական գրաչրջան երեւոյթնե-
րից, Պետերբուրգում հրատարակող «Նովոստի» լրագրի բանասիրական-
ներում Վեսելովսկին տալիս է գեղեցիկ եւ հետաքրքրական յօդուածներ
օտար լեզուներով լոյս տեսած նորանոր գրքերի մասին, իսկ «Ամեա»
շաբաթաթերթում մի շարք լուրջ մատենախօսականներ, Մոսկվայում
նրա խմբագրութեամբ հրատարակվում էր մի խոշոր գործ — «Ֆրանսիա-
կան գրականութեան պատմութիւնը XIX դարում», 1896 թ. իր մտերիմ
Ալ. Ծատուրեանի աշխատակցութեամբ թարգմանում է առանձին գրքով
«Պէպօ» հայկական կյանքական նշանաւոր կօմեդիան Գ. Սոււնդուկեա-
նի կենսագրական տեղեկութիւններով, Թէպէտ թիֆլիսեցոց բարբառի
եւ ոճերի բնութոյն յատկութիւնները անծանօթ պիտի մնան անշուշտ
ուսու ընթերցողին, բայց այդտեղ նա կարող է ծանօթանալ կօմեդիայի
բովանդակութեան, նրա հեղինակի, հայ թատրոնի նշանակութեան, գրա-
մատուղների ու բեմական լաւագոյն գործիչների հետ, Յիշածներից
բացի, Վեսելովսկին զետեղել է Բրօկհաուզի «Հանրագիտական Բառա-
րան»ի մէջ (1896-1899) իրիմեանի, Միխիթար Սեբաստացու եւ Միխի-
թարեանների, Նազարեանի, Նալբանդեանի, Պարոնեանի, Պատկանեա-
նի, Պոսեանի եւ Բաջֆու կենսագրութիւնները, Այդ գործի շնորհիւ մեր
այս մաքի գլխաւոր ներկայացուցիչները շարքն են մտնում եւ դասում
ընդհանուր գրականութեան գործիչների, Բայց ամենից գնահատելին,
ինչպէս նկատեցինք, ա՛յն հանրամարդկային վեհ սկզբունքն է, ա՛յն
եղբայրակցութեան միացման ու համերաշխութեան զաղափարը, ա՛յն
ձգտումների իրական ներշնչումները, որոնք արտայայտվում են այն-
քան գեղեցիկ կերպով Վեսելովսկու գրչի տակից զէպի հայասիրութիւ-
նը, զէպի հայ կեանքի լաւագոյն ապագան, եւ իբրեւ հաղուագիտ
մէկը՝ իր գեղեցկագիտական ուսումնասիրութիւններով եւ հայ բանաս-
տեղծների վրայ գրած բազմակողմանի քննադատական յօդուածներով՝
կարողացաւ տասը տարուայ կարճ ժամանակամիջոցում ձեռք բերել մի
փառաշուք յօբեյեանական տօնախմբական հանգէս հայ ազգութեան ան-
կեղծութեան երախտագէտ սրտից, 1900 թ. յունուարի 22-ին նրա զը-
բական եւ հասարակական բեղմնաւոր գործունէութեան տասնամիակը
ողջունողների սրտառուջ խօսքերն ու բարեմաղթութիւններն էին լսելի
լինում ամեն կողմերից, բազմաթիւ ծափահարութիւններով, յօդուած-
ներով, ուղերձներով, հռագիրներով եւ գեղեցիկ նուէրներով, զէպի
Մոսկվայ «Կոնտինենտալ» կրօնած առաջնակարգ հիւրանոցներից մէ-

կը, ուր ճաշկերոյթ էր պատրաստուած՝ ի պատիւ նրա՝ մի շրջան համակրողներին ։ Յօրեկեանի մանրամասնութիւնները նկարագրութեան մասին մենք մտադրութիւն չունինք խօսելու, որովհետեւ դրա ամենալաւ ապացոյցը տուաւ յարգելի բժիշկ պ. Ս. Շահ-Նազարեան, այդ մասին հրատարակելով մի առանձին գիրք յօրեկեարի լուսանկարով — «Բրբեւ մարգարտութեան եւ աշխատանքի ազնիւ զինուոր», տեանինք Վեսելովսկին ի՞նչպէս է կարողանում կատարել յօրեկեանի ժամանակ արտասանած այն խոստումը, թէ ընդհանուր եղբայրասիրութեան եւ հայ գրականութեան ուսումնասիրութեան զազափարին նուիրած լինելով իր թոյլ գրիչը՝ կաշխատէ նոյն այդ զազափարին իր համեստ ոյժերը ծառայեցնել տպագրութեան, աւելի եռանդով ու աշխոյժով ։ Եւ ահա՛, հաւատարիմ իր խոստման եւ սկզբունքին, 1901 թ. յօրեկեանից յետոյ, հրատարակում է Մոսկվայում «Հայկական բանաստեղծութիւնը XIX դարու եւ դրա ծագումը» 1) , բաղկացած 27 էջերից ։ Սյուսեղ յիշելով հայ աշուղներին կատարած դերը ժողովրդական կեանքում, բնորոշելով Գ. Նարեկացու, Գ. Մաղխտորոսի եւ Ն. Շնորհալու քերթուածների յատկութիւնները, բացատրելով արաբական ազդեցութիւնը Հայոց մասնագրութեան՝ յատկապէս բանաստեղծների վրայ, Վեսելովսկին ամփոփում է բանաստեղծական մասի համառօտ պատմութիւնը Մ. Խորենացու վրպասանութիւններից սկսած մինչեւ մեր օրերը ։ Դրանց հետեւում է Մխիթարեան աշխարհահռչակ Ուխտի հաստատութեան կազմակերպութեան կարճ պատմութիւնը, Երանելի Մեծն Մխիթար Աբաստացին, այն ժամանակուայ խաւար ու բռնի հալածանքներից գլուխն ազատելով մի կերպ՝ փախչում առանձնանում է Ս. Ղազար կղզում, ուր նպատակ է դնում հայ ազգի լուսաւորութեան մի նոր կենտրոն ստեղծել եւ իր այդ ծրագրած զազափարի իրագործումը անպահով առաջ տանելու համար՝ հարկ է համարում Հոռոմայ Պապի գերիշխանութեան պաշտպանութեան տակ մտնել, ոչ այնքան մի առանձին կրօնական կամ կղերական միաբանութիւն կազմակերպելու գիտաւորութեամբ, որքան առհմային գրականութիւնը՝ ամեն ճիւղերից՝ բարդաւածման ու զարգացման ենթարկելու ։ Եւ յիշատի, երկու հարիւր տարուայ ժամանակաշրջանում, նրա արժանաւոր յաջորդները՝ աւանդապահ մնալով՝ մեղուաշան, բայց համբերատար աշխատութեամբ՝ առաջ գնալով Մեծ Վարդապետի գծած շաւղով եւ ուղղութեամբ, ընծայեցին հայ ազգին թարգմանութեամբ եւ լուսական դասական-կլասիկական հեղինակների (գլխաւորապէս հելլէն եւ լատին մատենագրութիւնների) գլուխ-գործոցները, մշակեցին երեք անհրաժեշտ բաժինները՝ պատմական, լեզուական, մասնագրական, ազդեցութիւն ունեցան նոր գրականութեան եւ բանաստեղծութեան վրայ, հրատարակեցին գիտական հայայական ուսումնասիրած բաղմատեսակ գրքեր եւ

1) Եւսի լոյս է տեսել «Ռուսակայա միսլ» ռուսաց քերթում ։

բառարաններ : Պ. Վեռելովսկին մանրամասնօրէն կանգ առնելով Հ.Ա. Բագրատունու եւ Հ.Ղ. Ալիշանի գեւցաղներգական , բոմանդիկական քերթուածների վրայ , ցոյց է տալիս եւ Տաճկահայոց բանաստեղծական դասին XIX դարում . նախընթաց գրուածքներում աւանդածները աննշան փոփոխութեամբ կրկնում է այստեղ Մ. Պէշիկթաշիեանի եւ Պ. Դուրեանի մասին , իսկ Ա. Չօրանեանին , Խաչիկեանին եւ Աջլմեանին «խիլախ եւ ինքնահաւան» անունն է տալիս : Այդ գրքոյկում պ. Վեսելովսկին տառնձին հիանալի էջեր է նուիրում Ռուսահայոց մասենագիրներին , բանաստեղծներին եւ հրապարակախօսներին : Ս. Նազարեան իր մտրակողական ազատամիտ «Հիւսիսափայլ»ով , Բաֆֆին իր հրաբխային , կրակոտ հայրենասիրական հմայող վէպերով , Խ. Արովհան իր անմահ «Վէրք Հայաստանի»-ով հանդէս են բերուած վերին աստիճանի հետաքրքրաշարժ ուսումնասիրութիւնների մէջ : Արովհանին համարում է գրականութեան նոր աշխարհիկ լեզուի կուսակից պայքարողների մէջ առաջին վերածնութեան կարապետ : Բանաստեղծներից՝ Ռ. Պատկանեան , Ս. Շահագիրզեան , Ալ. Մատուրեան , Բ. Յովհաննիսեան , Լեոնիդ , Բ. Թումանեան եւ Աւ. Իսահակեան , որոնց երկերից կան չափածոյ ոսկերէն թարգմանական կտորներ ուսուցիչին հասկացողութիւնի եւ ճաշակ աալու նպատակով :

1902 թուին լոյս է տեսնում մի փոքրիկ բրօշուր 19 երեսներից , «Կօրնէյլ եւ Հայերը» 1) վերնագրով : XVII դարի Ֆրանսիական այս հռչակաւոր դրամատուրգը ունի դրի անցկացրած ուշագրտւողութեաններ հին Հայոց կեանքից : Այդ ողբերգութիւններից մէկը՝ «Պոլիկատս վկայ Հայկազն»՝ թարգմանուած է 1858 թ. Մխիթարեաններից Հիւրմիւղեանի ձեռքով եւ հրատարակուած Վենիսիկում : Պատմելով Պեարոս Կօրնէյլի 2) երկու անուանի ողբերգական դրամաների բովանդակութիւնը՝ յօդուածի վերջում պ. Վեսելովսկին խորհուրդ է տալիս հայերէն թարգմանելու «Նիկոմիդէս» եւ «Սուրէն» ողբերգութիւնները , որոնց մէջ դուրս են բերուած մի հայ թագուհի — «Լաուդիկէ» անունով եւ մի թագաւորի աղջիկ , երկուսն էլ հայ իշխող եւ հմայող գերակատարներ , յուսալով որ այդ ծառայութիւնը օգտակար կը լինի լատգոյն հայ գերասանական խմբին : Վեթէ Ֆրանսիական պիէսների թւում , — ասում է Վեսելովսկին , — որ թարգմանուած են մինչեւ այսօր , մենք գտնում ենք ի միջի այլոց Մօլիէրի , Բասինի , Վիկտուար Հիւգօի , Ակրիբայի , Սարգուի , Ա. Դիւմայի եւ ուրիշների գրուածքները , վաղ թէ ուշ , հերթը կը հասնէ գուցէ եւ Նիկոլիդեանին կամ Սուրենին , եւ հնարաւորութիւն կը տրուէր մօցնել հայ թատերական ներկայացման ցանկում I-II

1) Արտատպած Թիֆլիսի «Կովկասեան համբաւար» ուսու պատկերազարդ ամսագրի 1902 թ. յուլիսի համարից :

2) Կենսագրութիւնը տե՛ս «Բաղմալէպ» , 1852 թ. N° 10 :

դարի (Քրիստոսից առաջ) այդ հայ աղջկերանց զերերը, որոնց պատկերները այնպիսի հմտութեամբ յայանագործել է Կօրնէյլի վեհ հանճարը» :

Վեսեւովսկու այս հրաւիրական փափագը լսելով «Բազմավէպ»-ի տաղանդաւոր եւ ամենայն իրախոսանքի արժանի խմբագրապետ Հ. Սիմոն Նրեմեան, լոյս ընծայեց իր թերթի էջերում (1902 թ. դեկտեմբեր) Նիկոմիդէա թատերախաղը Հ. Գ. վ. Ճէլալիի թարգմանութեամբ : Դա պարունակում է հինգ հանդէսներ, բնագիրը ուսանաւոր է, բայց թարգմանութիւնը կատարուած է արձակ կերպով : առաջին անգամ եղել է հերկայացումը Պարիզում 1861 տարուայ սկզբներին թագաւորական դերակատարների մասնակցութեամբ :

Վերջապէս 1902 թ. Մոսկվայում հրատարակում է Վեսեւովսկին մի առանձին գիրք, 103 էջերից բաղկացած, ամբողջապէս Սմբատ Շահազիզեանին նուիրուած : Խորագիրն է՝ «Հայոց բանաստեղծ Սմբատ Շահազիզ • քննադատական ուսումնասիրութիւն» :

Հետեւեալ յօդուածում ցոյց կը տանք այդ վաստակների գրական արժանիքները, որ կազմում են այսպէս ասած, մի որոշ «առնաբարբառ հայ մամուլ» • այնուհետեւ կանցնինք Ս. Շահազիզի կեանքի, դաստիարակութեան գլխաւոր հանդամանքներին, անշուշտ նկատողութեան առնելով երիտասարդ ողու մասենագրի արտայայտած զազափարները եւ աշխարհահայեցողական մտքերը յիշեալ բանաստեղծի ուղղութեան եւ իդէալական-գեղարուեստական բարեմասնութիւնների մասին Վեսեւովսկիի յօդուածի քննադատութեան առթիւ :

Շուրաւեր

ԳՐ. ԲԱՎԱՍԵԱՆ

ՁԵՌԱԳՐԱԿԱՆ ՍՐԲԱԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՓԱԽՍՏՈՍԻ ՄԷՋ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Բուզանդ Փաւստոս ունեցած է չորս տպագրութիւն • առաջին տըպագրութիւնը եղած է Պօլիս, 1730 թուին • երկրորդ տպագրութիւնը եղաւ Վենետիկ, 1832 թուականին, հինգ ձեռագիր օրինակներու բազմաութեամբ • երրորդ տպագրութիւնը եղաւ Ս. Բեդրասուրկի մէջ, 1883 թուին, Ք. Պատկանհանի ձեռքով՝ համեմատութեամբ Վենետիկի առաջին տպագրութեան եւ նորագիւտ անթուական ձեռագրի մը, Չորրորդ տպագրութիւնը եղաւ դարձեալ Վենետիկ, 1889 թուականին, նախորդին հինգ ձեռագիրներուն հետ նաեւ նոր վեցերորդի մը համեմատութեամբ :